

УДК 347.41

С. О. СЛІПЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільного права та процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОБОВ'ЯЗОК В АБСОЛЮТНИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Досліджено поняття обов'язку в абсолютних немайнових правовідносинах. Визначено його місце в структурі абсолютних немайнових правовідносин.

Вважається, що поняття абсолютних правовідносин вже давно сформувалося в теорії права. Зазвичай під ним розуміють такі правові відносини, в яких визначеному колу управомочених осіб протистоїть абсолютно невизначене коло зобов'язаних. При цьому в теорії права обов'язку осіб, які протистоять управомоченим особам, хоча й приділяється увага, але остання здебільшого має поверховий, супутній характер. Як правило, дослідники обмежуються лише віднесенням таких обов'язків до пасивного типу або взагалі заперечують його існування.

Так, на сьогодні в юридичній науці загально-визнаними є два підходи до такого правового явища, як пасивний обов'язок. Представники одного з них заперечують існування пасивного обов'язку в межах абсолютного правовідношення, оскільки, на їх думку, абсолютні права не потребують для свого буття іншого (зобов'язаного) суб'єкта. Останній може з'явитись лише в похідних (зобов'язальних) відносинах [1, с. 534–535]. Конструювання ж складної схеми правовідносин, у якій абсолютна влада над об'єктом доповнюється обов'язками невизначеного кола третіх осіб утримуватись від порушень, є зайвою [2, с. 78; 3, с. 103]. Представники цього підходу виходять з того, що обов'язок утримуватись від посягань існує як всезагальний. При цьому останній встановлюється безпосередньо законом, нормою права та є загальним правилом поведінки, тобто не складовою правовідносин, а нормою права [4, с. 34].

Прихильники ж другого підходу відстоюють позицію існування суб'єктивного пасивного обов'язку. Вони вважають, що останній полягає в утриманні від втручання у здійснення правомочним суб'єктом своїх суб'єктивних прав [5; 6, с. 93]. Таким чином, можна зробити висновок про існування пасивного обов'язку в межах абсолютних правовідносин.

Наявність таких різних підходів до розуміння обов'язку в теорії права є не досить задовільним, адже з виникненням нових правовідносин існує потреба їх кваліфікації, з'ясування змісту,

меж здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків тощо. Існування ж двох протилежних підходів взагалі ставить під сумнів існування абсолютних правовідносин. Так, з появою суб'єктивних особистих немайнових виникає потреба визначення їх природи, меж здійснення, змісту обов'язків осіб, що протистоять управомоченим особам, тощо.

З'ясування сутності пасивного обов'язку, що кореспондує суб'єктивному абсолютному праву та його місця у структурі правовідносин, і є **метою** даної статті.

Для досягнення окресленої мети доцільно застосувати метод дедукції та поширити ознаки загального поняття обов'язку на обов'язок пасивного типу і таким чином сформувати загальне уявлення про останній, тобто визначити вихідну дефініцію обов'язку і тільки після цього можна визначити характерні ознаки предмету дослідження.

У юридичній літературі загальнотеоретичне поняття обов'язку визначається як належна поведінка зобов'язаної особи [27, с. 210], як міра належної поведінки [8], як необхідність певної поведінки [9, с. 24–25; 10, с. 15], як встановлена міра належної поведінки [11, с. 46].

Звертає на себе увагу те, що наведені поняття вбирають у себе наступні ознаки: це належна чи необхідна поведінка; це міра належної чи необхідної поведінки; це встановлена міра належної чи необхідної поведінки.

Оскільки різні дослідники розкривають поняття обов'язку або через належність, або через необхідність поведінки зобов'язаної особи, то перш за все спробуємо встановити співвідношення цих елементів характеристики та з'ясувати їх зміст. Для цього звернемося до загальної теорії права.

У загальній теорії права поняття «належність» і «необхідність» зазвичай застосовуються як синоніми [8]. Тому вбачається допустимим розкриття одне поняття розкривають через інше або взаємозамінюють їх. Наприклад, необхідна поведінка – це та, яку належить вчинити,

або належна поведінка – це та, яка є необхідною. У свою чергу, необхідність (належність) характеризує обов'язок з позиції тієї поведінки, без якої досягнення мети тих чи інших правовідносин стає неможливим, вказує на потребу дій або на потребу в утриманні від них.

При розкритті поняття обов'язку застосовується слово «міра». Зазначається, що це не просто належна поведінка, а міра останньої. Стосовно слова «міра», яке використовується при характеристиці обов'язку, можна зазначити, що, як і в суб'єктивному праві, воно вказує на межі, «еталон» дій певної особи [12]. Визначаючи обов'язок як міру належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, акцентують увагу на тому, що така необхідність чітко окреслена за змістом. Саме в цих межах і повинна будуватись поведінка суб'єкта. Інакше кажучи, зобов'язана особа має вчинити тільки ті дії, які окреслені встановленими межами і ніякі інші. За цими межами вона вчиняти дії не повинна. Більше того, як зазначає С. С. Алексєєв, таке визначення суб'єктивного обов'язку узгоджується із загальною характеристикою правовідносин як конкретизованої міри поведінки учасників суспільних відносин [13]. Такий висновок щодо значення ознаки «міра» може бути підтверджене ще й співвідношенням її з «необхідністю (належністю)».

Відомо, що в логіці та математиці категорія необхідності виступає поряд із достатністю. Проектуючи цю пару на поняття обов'язку, можна зазначити, що необхідна поведінка, встановлена для зобов'язаної особи, не є безмежною. Таким чином, міра вказує на достатність необхідної поведінки. Щодо встановленості міри як ознаки, то необхідно погодитись із Ю. К. Толстим, який називає її однією з істотних [11, с. 46]. При цьому встановленість вказує на чітку визначеність законом та межами суб'єктивного права, обов'язку.

Поширюючи загальне поняття обов'язку на обов'язок пасивного типу в особистих немайнових правовідносинах, можна стверджувати, що це встановлена міра належної (необхідної) поведінки зобов'язаної особи. Такий висновок дозволяє погодитись з думкою, що обов'язок встановлюється законом, нормою права та є загальним правилом поведінки [4, с. 34], але потребує певного уточнення. Якщо виходити з того, що кожна правова норма встановлює певну модель поведінки та має двосторонній характер, тобто передбачає для одних осіб правові можливості, а для інших – обов'язки (заборони) [14, с. 230], то, дійсно, модель поведінки зобов'язаної особи встановлюється законом, але лише як модель поведінки. Відомо,

що самі по собі норми цивільного законодавства не породжують цивільні правовідносини, не викликають до життя суб'єктивні обов'язки. Такі явища виникають із юридичних фактів.

Звернувшись до аналізу змісту обов'язку пасивного типу, можна зазначити, що в юридичній літературі його розкривають як: неперешкодження управомоченій особі у здійсненні свого права [15, с. 313]; необхідність утримуватись від певних дій [10, с. 69]; не порушення права [16, с. 122]; юридичну неможливість учинення певних дій [10, с. 70]; непротидіяння управомоченому суб'єкту у здійсненні його суб'єктивного права та «примирення» з будь-якою його поведінкою щодо свого об'єкта і будь-якими наслідками цієї поведінки, якщо вони знаходяться в межах тієї міри, до якої зводиться суб'єктивне право [17, с. 82]; форму заборони для зобов'язаної особи [18, с. 8].

Оскільки пасивний обов'язок є різновидом поняття «обов'язок», то застосовуючи дедуктивний метод дослідження, необхідно виходити з наступного: обов'язок – це встановлена міра належної (необхідної) поведінки зобов'язаної особи у конкретних правовідносинах; поведінка – це сукупність дій (діяльність) та актів утримання від дій (бездіяльність); дія – це активна (позитивна) форма тілорухів особи; акти утримання від дій – це пасивна форма тілорухів. Таким чином, пасивний обов'язок можна розуміти як встановлену міру належної (необхідної) бездіяльності зобов'язаної особи у конкретних правовідносинах, або як встановлену для зобов'язаної особи міру необхідних актів утримання від дій у конкретних правовідносинах.

Виходячи з наведеного, слід погодитись з тими вченими, котрі розуміють пасивний обов'язок як необхідність утримуватись від певних дій [10, с. 69; 19, с. 543], не перешкоджати [15, с. 313], не протидіяти [18, с. 8], не порушувати [16, с. 122], адже всі вони розкривають його через пасивну форму тілорухів зобов'язаної особи, юридичну неможливість здійснення певних позитивних дій [10, с. 70]. Разом із тим, О. Г. Певзнер [20, с. 197] пов'язує пасивний обов'язок лише зі здійсненням суб'єктивного права, тобто зобов'язана особа повинна утримуватись від перешкодження здійсненню встановлених можливостей. Схожої думки дотримуються О. С. Анікін [21, с. 30], Л. О. Чеговадзе [17, с. 82].

Такий підхід у цілому заслуговує на увагу, адже реалізація абсолютних прав забезпечується поведінкою зобов'язаних осіб, яка виражається саме в утриманні від дій, що перешкоджають здійсненню цих прав [13, с. 543].

Разом із тим, звуження міри належної поведінки лише утриманням від дій, що перешкоджають здійсненню суб'єктивних прав є не зовсім виправданим, адже, як справедливо зазначає В. Єм, обов'язок, як і суб'єктивне право – це ще не сама поведінка [10, с. 32], оскільки остання охоплюється поняттями «здійснення права та виконання обов'язку» [22, с. 60]. Очевидно, категорії «суб'єктивне право та обов'язок» і «поведінка» підпорядковані закономірностям зв'язку «належного» та «суцього» [23, с. 25]. Не потребує додаткових доказів теза, що суб'єктивний обов'язок, як і суб'єктивне право, стосуються «належного», а не «суцього». Здійснення – це реалізація можливостей, які закладені у конкретних правовідносинах. Якщо суб'єктивне право – це міра можливої (дозволеної) поведінки, а суб'єктивне право та суб'єктивний обов'язок – парні категорії, що кореспондують одна одній, то обов'язок пасивного типу повинен представляти собою таку міру пасивної поведінки, яка давала б змогу не обмежувати не тільки фактичну, а й можливу поведінку управомоченого суб'єкта, при умові, що вона відповідає встановленій мірі. Інакше кажучи, міра необхідної поведінки становить собою й набір актів утримання від дій порушення абсолютного права незалежно від того, здійснюється воно чи ні. Саме в такому визначенні міститься пасивна поведінка зобов'язаної особи щодо здійснення абсолютного суб'єктивного права, і щодо суб'єктивного права, яке ще знаходиться за межами здійснення.

Щодо розуміння пасивного обов'язку як необхідності зазнавати будь-якої поведінки управомоченого суб'єкта щодо свого об'єкта та будь-яких наслідків цієї поведінки, якщо вони знаходяться в межах тієї міри, до якої зводиться суб'єктивне право [10, с. 30; 17, с. 82], то можна погодитись, що й ці належності входять до змісту необхідної міри пасивної поведінки. Такий висновок підтверджується наступним.

Будь-які дії носія права створюють певні наслідки. Якщо зважити на те, що особа, вчиняючи юридичні чи фактичні дії, в межах абсолютного права, когось може допустити до свого об'єкта, а когось ні, створити фактичні перешкоди доступу третіх осіб до блага чи видозмінити його, то, дійсно, зобов'язаній особі необхідно обрати бездіяльність щодо таких дій та наслідків. Проте в цьому випадку така належність, як необхідність зазнавати будь-якої поведінки управомоченого суб'єкта щодо свого об'єкта, охоплюється необхідністю утримуватись від протидії у здійсненні права його носієм. У той же час суб'єктивне право вбирає в себе і можливість вимагати від зобов'язаної особи утримуватись від дій, що перешкоджають управомоченому у здійсненні свого права. Реалізація цієї вимоги створює для інших суб'єктів необхідність зазнавати її дії, наслідків.

Критичного ставлення заслуговує характеристика суб'єктивного обов'язку, як форми заборони для зобов'язаної особи [18, с. 8]. Цей елемент належить до об'єктивного права та становить собою спосіб регулювання суспільних відносин, а не міру поведінки.

Проектуючи виведені ознаки пасивного обов'язку на обов'язок особи, що протистоїть носієві особистого немайнового права як суб'єктивного абсолютного права, можна дійти логічного висновку, що зміст такого суб'єктивного обов'язку складається з юридично встановленої необхідності утримуватись від дій, що можуть порушити суб'єктивне особисте немайнове право, та від дій, що можуть перешкоджати здійсненню цього права.

Проведене дослідження дозволяє не тільки з'ясувати зміст пасивного обов'язку в немайнових правовідносинах, а й обґрунтувати те, що він існує в межах абсолютних правовідносин. Такі висновки вказують на необхідність проведення подальших досліджень змісту окремих правовідносин, що виникають з приводу особистих немайнових благ.

Список використаної літератури

1. Михайловский И. В. Очерки философии права. Т. 1 / И. В. Михайловский. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1914. – 700 с.
2. Сковловский К. И. Применение гражданского законодательства о собственности и владении: практические вопросы / К. И. Сковловский. – М. : Статут, 2004. – 567 с.
3. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика / В. А. Лапач. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 568 с.
4. Генкин Д. М. Право собственности в СССР / Д. М. Генкин. – М. : Юрид. лит., 1961. – 224 с.
5. Латыев А. Н. К вопросу об абсолютности вещных прав [Электронный ресурс] / А. Н. Латыев. – Режим доступа: http://uristy.ucoz.ru/publ/grazhdanskoe_pravo/latyev_a_n_k_voprosu_ob_absolutnosti_veshnykh_prav/2-1-0-488.
6. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2007. – 626 с.
7. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л., 1976. – 210 с.

8. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rudiplom.ru/lekcii/pravo/teoriapig>.
9. Кечекьян С. Ф. Нормы права и правоотношения / С. Ф. Кечекьян // Советское государство и право. – 1955. – № 12. – С. 22–27.
10. Ем В. Категория обязанности в советском гражданском праве (вопросы теории) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Ем. – М., 1981. – 209 с.
11. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
12. Лившиц Р. З. Субъективные права [Электронный ресурс] / Р. З. Лившиц. – Режим доступа: <http://pohodu.com>.
13. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2 [Электронный ресурс] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с. – Режим доступа: http://www.kursach.com/biblio/0010003/028.htm#_Toc39932587.
14. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
15. Гражданское право : учебник : в 2 ч. Ч. 1. – 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 1996. – 600 с.
16. Российское гражданское право : учебник : в 2 т. Т. 1. Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : Статут, 2010. – 958 с.
17. Чеговадзе Л. А. Система гражданского правоотношения: проблемы теории и практики / Л. А. Чеговадзе. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ, 2004. – 320 с.
18. Калятин В. О. Интеллектуальная собственность (исключительные права) : учеб. для вузов / В. О. Калятин. – М. : НОРМА – Инфра-М, 2000. – 480 с.
19. Белов В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части : учебник / В. А. Белов. – М. : Центр ЮрИнформ, 2003. – 960 с.
20. Певзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Г. Певзнер. – М., 1961. – 245 с.
21. Аникин А. С. Содержание и осуществление исключительных прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. С. Аникин. – М., 2008. – 240 с.
22. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / Кечекьян С. Ф. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с.
23. Пионтковский А. А. К методологии изучения действующего права / А. А. Пионтковский // Ученые записки ВИНУН. – 1946. – Вып. 6. – С. 20–35.

Надійшла до редколегії 07.12.2011

СЛИПЧЕНКО С. А. ОБЯЗАННОСТЬ В АБСОЛЮТНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ

Исследовано понятие обязанности в абсолютных неимущественных правоотношениях. Определено его место в структуре абсолютных неимущественных правоотношений.

SLIPCHENKO S. THE DUTY IN ABSOLUTE NON-PROPERTY LEGAL RELATIONS

The concept of the duty in absolute non-property legal relations is researched. Its place in the structure of absolute non-property legal relations is defined.